

Отримано: 11 травня 2019 р.

Прорецензовано: 20 травня 2019 р.

Прийнято до друку: 24 травня 2019 р.

e-mail: zavdnevniky@ukr.net

DOI: 10.25264/2311-5149-2019-13(41)-16-20

Зайцев О. В., Похилько С. В. Наслідки колапсу малого та середнього підприємництва. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2019. № 13(41). С. 16–20.

УДК 330.322

JEL-класифікація: J17, M14, O38, R12, R58

Зайцев Олександр Васильович,

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і підприємництва, Сумський державний університет

Похилько Світлана Василівна,

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів і підприємництва, Сумський державний університет

НАСЛІДКИ КОЛАПСУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті розглянуто сутність малого та середнього бізнесу за новими класифікаційними формами його розвитку. Запропоновано таку класифікацію: стадія демпферного розвитку малого та середнього бізнесу; етап реформувального розвитку малого та середнього бізнесу; етап постійно балансувальної форми розвитку. Проаналізовано випадок різкого штучного скорочення сфери малого та середнього бізнесу на стадії його демпферного розвитку, тобто випадок зворотного процесу розвитку в напрямку розпаду, процес руйнування розвитку та його наслідки. Надано поточні показники ведення бізнесу в окупованому Криму на основі статистичних даних за 2014–2017 рр. за такими параметрами: кількість малих і середніх підприємств, кількість підприємців, фінансування малого бізнесу й умови кредитування, реєстрація малого бізнесу, оподаткування. Зроблено висновок, що підприємницький колапс у сфері малого та середнього підприємництва хоч і локальна, але дуже небезпечна загроза соціальній, економічній та особисто-життєвій безпеці задіяного в ньому безпосередньо та пов'язаного з ним опосередковано населення.

Ключові слова: малий бізнес, середній бізнес, підприємець, соціально-економічний розвиток, згорання бізнесу, смертність, економічні злочини, кримінальні злочини.

Зайцев Александр Васильевич,

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и предпринимательства, Сумский государственный университет

Похилько Светлана Васильевна,

кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и предпринимательства, Сумский государственный университет

ПОСЛЕДСТВИЯ КОЛЛАПСА МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье рассмотрена сущность малого и среднего бизнеса в рамках новых классификационных форм его развития. Авторами предложена следующая классификация: стадия демпферного развития малого и среднего бизнеса; этап реформирующего развития малого и среднего бизнеса; этап постоянно балансирующей формы развития. В статье рассматривается случай резкого искусственного сокращения сферы малого и среднего бизнеса на стадии его демпфирующего развития, то есть случай процесса развития в направлении распада, процесс регрессивного развития и его последствия. Представлены текущие показатели ведения бизнеса в оккупированном Крыму на основе статистических данных за 2014–2017 гг. по следующим параметрам: количество малых и средних предприятий, количество предпринимателей, финансирование малого бизнеса и условия его кредитования, условия регистрации малого бизнеса, налогообложение. Был сделан вывод, что предпринимательский коллапс в сфере малого и среднего предпринимательства является хоть и локальной, но очень опасной угрозой социальной, экономической и лично-жизненной безопасности занятого в нем непосредственно и связанного с ним опосредованно населения.

Ключевые слова: малый бизнес, средний бизнес, предприниматель, социально-экономическое развитие, сворачивание бизнеса, смертность, экономические преступления, уголовные преступления.

Oleksandr Zaitsev,

PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of Finance and Entrepreneurship, Sumy State University

Svitlana Pokhylko,

PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of Finance and Entrepreneurship, Sumy State University

CONSEQUENCES OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS COLLAPSE

The article deals with the essence of small and medium business under the new classification forms of development. The authors proposed the following classification: the stage of damper development of small and medium business; the stage of small and medium business reformation development form; the stage of a constantly-balancing form of development. The article deals with the case of a sharp artificial reduction of small and medium businesses at the stage of its damping

development, that is the reverse process of development in the direction of collapse, the process of collapsing development and its consequences are considered. The current rates of doing business in the occupied Crimea based on the statistics for 2014–2017 are given by the following parameters: number of small and medium enterprises, number of entrepreneurs, small business financing and lending, small business registration, taxation. As of January 1, 2014, 16 thousand legal entities were registered in the Crimea, including 15 thousand small enterprises. As of January 1, 2016, only 1016 small enterprises remained on the peninsula. As of January 1, 2014, in the Crimea in the sphere of small business, one third of all workers on the peninsula were involved – about 80–90 thousand people. In two and a half years, from the beginning of 2014 to the middle of 2016, the number of workers employed in small enterprises in the Crimea has decreased by 3 – to 29 thousand people. As of 2017, the number of individual entrepreneurs in the Crimea has fallen by 5 times compared with the period of 2013. This led to the fact that in four years, 2014–2017, the number of superfluous deaths in the Crimea in comparison with the level of 2013 exceeded 9.4 thousand people. For comparison: military losses in Donetsk, Luhansk and southeastern Ukraine during this time amounted to about 10 thousand people. These are also those who now had to be alive. It was concluded that entrepreneurial collapse in the sphere of small and medium enterprises is a local but very dangerous threat to the social, economic and personal safety of the population.

Key words: *small business, medium business, entrepreneur, socio-economic development, collapse of business, mortality, economic crimes, criminal crimes.*

Постановка проблеми. Уперше звертаємо увагу на існування жорсткої іманентної кореляції між ступенем розвитку малого та середнього підприємництва (бізнесу) з рівнем та якістю життя на території, що економічно покриває малий і середній бізнес. Ітиметься про взаємозв'язок між охопленістю зайнятими в малому та середньому бізнесі й показниками народжуваності, смертності, тривалості життя та міграційними процесами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємозв'язок і вплив згорання середнього й особливо малого бізнесу в умовах, коли економічно активним трудовим ресурсам, що вивільнюються з бізнесу, нема куди застосовувати свою не лише підприємницьку, а й навіть загальнотрудова активність, досі ще не розглядали в науці. Саме така ситуація склалася в період 2014–2017 років в анексованому Криму. У нашій статті поточну інформацію взято переважно з російських відкритих інформаційних джерел.

Мета і завдання дослідження. Мета статті – привернути увагу науковців і практиків регіонального державного менеджменту на наявність фактичного взаємозв'язку між розвитком малого та середнього бізнесу й рівнем життя населення, пов'язаного з малим і середнім бізнесом. У розвитку малого та середнього підприємництва (бізнесу) (далі – МСП(б)) виділено дві форми його регіонального розвитку та соціально-економічного існування. Такий розподіл важливий для коректності висновків, бо залежно від форми розвитку МСП(б) за умови його згорання для підприємців і пов'язаного соціально й економічно з ним населення наслідки суттєво відрізняються.

Демпферний розвиток МСП(б) – це форма, за якої МСП(б) є основним і єдиним (!) джерелом отримання засобів життєзабезпечення для переважної більшості економічно активного населення в межах окремого регіону. Це такий розвиток МСП(б), за якого для більшості економічно активного населення пропозиції щодо оплачуваної роботи з боку великого бізнесу, державних підприємств і державних управлінських структур майже відсутні. Така форма МСП(б) формується як демпфер, що у своїй основі є самоорганізованою самозайнятістю і мало залежить від ринкового фінансово-економічного впливу великого бізнесу та державних структур. Це форма, що розвивається для самозабезпечення тієї частини активного населення, що не може бути задіяна в державному та крупно-бізнесовому секторах економіки цього регіону. У такому бізнесі доходи підприємців і найманих працівників, як правило, менші, ніж у працівників крупного бізнесу, державних підприємств і закладів.

Реформаційний розвиток МСП(б) – це така форма, за якої МСП(б) впливає на фінансові й економічні складники державних установ і великого бізнесу. Механізм такий: високі доходи й заробітні плати в МСП(б) змушують власників і керівництво збільшувати зарплати для найманих працівників у сфері великого бізнесу та в державних установах тому, що стають економічною протидією відтоку найманої робочої сили з великого бізнесу та з бюджетних установ та організацій. Саме тому крупний бізнес, навіть не підозрюючи про це, інстинктивно, на рівні підсвідомості, буде завжди боротися проти переростання МСП(б) в його реформаційну форму, бо відсутність реформаційної форми МСП(б) – це заперука високих прибутків і надприбутків великого бізнесу.

Наведемо історичні приклади виникнення та взаємодії вищезазначених форм МСП(б). Згадаємо нову економічну політику (НЕП) у СРСР у 20-ті роки ХХ сторіччя. НЕП – це підйом рівня життя населення та післявоєнний запуск економічного розвитку всієї країни за рахунок розвитку демпферного МСП(б) та подальша його ліквідація з боку держави, коли він став переростати в реформаційний. Теж саме було у США після громадянської війни 1861–1865 рр. Після 1865 року економіка США розвивалася за рахунок демпферного МСП(б). Надалі, на відміну від СРСР, у штатах і регіонах США демпферний МСП(б) то переростав у трансформаційний, то знову в демпферний (так надалі і до тепер). У США і багатьох

розвинутих країнах спостерігаємо не лише постійне переформатування демпферного в реформаційний МСП(б) і навпаки, а й наявність третьої – стало-балансувальної форми розвитку МСП(б).

Стало-балансувальна форма розвитку МСП(б) – це форма збалансованого взаємовпливу та відносно сталої взаємодії між МСП(б) та великим корпоративним приватним бізнесом, а також із державними інституціями. Розширювати характеристики цієї форми не маємо потреби, бо вона, як і форма реформаційного розвитку МСП(б), не є складниками в нашому дослідженні.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Мало хто звертав увагу на взаємозв'язок, а точніше на вплив МСП(б) на показники рівня та якості життя населення, поки не виникла ситуація, коли МСП(б) форми демпферного розвитку примусово не почав згортатися. Відмінність нашого дослідження від традиційної схеми розгляду полягає в такому. Економічна наука, як правило, розглядала випадки розвитку малого та середнього бізнесу в історичному напрямку «від початку розвитку до зрілості», а саме: 1) початок розвитку МСП(б) → 2) демпферний розвиток МСП(б) → 3) реформаційний розвиток МСП(б) → стало-балансувальний розвиток МСП(б).

У статті розглянуто випадок різкого штучного зменшення сфери МСП(б) на етапі його демпферного розвитку, тобто проаналізовано зворотній процес розвитку МСП(б) у напрямку згорання, процес колапсувального розвитку, розвиток у напрямку різкого зменшення малого та середнього підприємництва. Простежено процес, коли демпферна форма МСП(б) регресує в напрямку штучного зменшення МСП(б) в умовах або відсутності великого бізнесу, або за умов стагнації державного та великого приватного бізнесу. Фактична та статистична інформація для такого дослідження вже існує, і наявну інформаційну базу з бізнесово-соціального погляду ще ніхто не трактував.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як дослідники економічних процесів виходимо з розуміння, що навкруги постійно та невинно відбуваються економічні експерименти, результати яких нам надає щомиті повсякденне буття. Виділити економічні складники з нагромадження соціальних, політичних, екологічних, психологічних компонентів, знайти причинно-наслідкові зв'язки, означити механізми соціальної та економічної взаємодії об'єктів та явищ – це наш внесок у побудову майбутнього більш економічно стабільного та соціально збалансованого суспільства. Багатий статистичний і соціологічний матеріал про взаємозв'язок охопленості активного населення малим і середнім бізнесом та станом добробуту цього ж населення на певній території надає ситуація з МСП(б) в Криму в період 2014–2017 років.

До російської окупації в Криму великого бізнесу майже не було. Великий бізнес представляли лише Кримський содовий завод у м. Красноперекоськ, декілька підприємств будівельної галузі та найбільші морські порти, що загалом не перевищувало 5% від загального обсягу виробництва товарів і послуг. Отже, малий і середній бізнес займав до 95% економічного сегмента півострова. В умовах Криму весь малий і середній бізнес розвивався винятково як демпферний МСП(б), бо його розвиток ніяк не впливав на реформування фінансової та економічної структури великого бізнесу безпосередньо на території Криму. МСП(б) у Криму став фактично самостійною, окремою від материкової України та від місцевого великого бізнесу, сферою фінансово-економічної діяльності. МСП(б) до окупації був певною «кримотворювальною» сферою економіки АР Крим, що за сенсом подібно до вислову «містоутворювальне підприємство». Зміни, що відбулися з 2014 року, дають масив статистичної інформації щодо долі подальшого розвитку МСП(б) в Криму. У дослідженні використовуємо інформацію з відкритих джерел України до 2014 року, Російської Федерації та анексованого Криму, починаючи з 2014 року.

Станом на 1 січня 2014 року в Криму було зареєстровано 16 тисяч юридичних осіб, з-поміж них 15 тисяч малих підприємств [1]. Станом на 1 січня 2016 року на півострові залишилося всього 1016 малих підприємств [2]. Станом на 1 січня 2014 року в Криму у сфері малого бізнесу було задіяно до третини всіх робітників на півострові – близько 80–90 тисяч осіб [1]. За два з половиною роки, з початку 2014 до середини 2016 року, кількість співробітників малих підприємств в Криму скоротилося в 3 рази – до 29 тисяч осіб [2]. А станом на 2017 рік кількість індивідуальних підприємців у Криму впала в 5 разів порівняно з періодом 2013 року [3].

До окупації Криму частка лише малого бізнесу у виробництві товарів і послуг становила 22,2%, а його оборот дорівнював 14,3 млрд гривень (1,78 млрд доларів США за курсом на 01.01.2012 р.) [1]. Після анексії Криму цей показник почав знижуватися і за перше півріччя 2016 року становив 25,8 млрд російських рублів (менше 500 млн доларів) [2].

У Росії такий стан не вбачають проблемним, оскільки півострову відвели роль військової бази, де розвиватимуть тільки «военку» та супутні їй галузі. Наприклад, один із російських омбудсменів бачить розвиток Севастополя лише як сателіта військової бази Чорноморського флоту. «Севастополь повинен взяти найкраще з досвіду інших світових міст, що розвиваються як сателіти оборонних об'єктів ... Забезпечення

комплексу оборони дасть поштовх розвитку економіки Севастополя» [4], – повідомила прес-служба цього російського омбудсмена. Про досвід яких «інших світових міст» ідеться, не повідомляють, але економічній науці вже давно відомо, що орієнтація економіки на милітаризацію ще ніколи не призводила до соціально-орієнтованого економічного розвитку чи то країни, чи то регіону, чи то окремого міста.

Також треба взяти до уваги руйнування господарських зв'язків із суб'єктами материкової України і штучно складну логістику з Росії, що призвело до істотного зростання цін на товари за умов скорочення прибутку, особливо для малого бізнесу. Негативно впливають численні перепони з боку окупаційної влади для «ввічливого вилучення бізнесу» або візити «кримської самооборони» для самих незговірливих. У таких умовах кримські підприємці вважають за краще продавати або здавати в оренду свій бізнес росіянам, які швидко вирішують всі питання з місцевою «владою», або ж намагалися захистити свій бізнес. Показовим є «спротив» севастопольських торговців з Історичного бульвару, які кілька місяців чергували ночами біля своїх лотків, захищаючи бізнес. Але власні торговельні точки зберегти не вдалося – їх знесли в одну з липневих ночей [5].

Ще одна наявна проблема в підприємців Криму – недоступність до фінансових ресурсів. Ідеться про недоступність до грошових коштів не тому, що вони дорогі, а про недоступність до кредитів узагалі. Малий бізнес у Криму не може отримати кредити на розвиток. Великі банки не працюють у зв'язку із санкціями, що істотно зменшує можливості кримських підприємців узяти будь-які кредити. На початку 2014 року в Криму було 36 банків, а на березень 2018 року – 11, з яких із малим і середнім бізнесом працює тільки один – РНКБ. Два роки тому заявляли, що підприємці Криму зможуть отримувати кредити з державною підтримкою від МСП Банку під пільгові 6,5% річних. Але сам МСП Банк у Криму так і не почав працювати, пославшись на санкції. Однак під заявлені 6,5% річних був виданий усього один кредит у грудні 2017 року [6]. Відсутність банківського кредитування намагалися замінити фондами державного фінансування. Наприклад, 2015 року на підтримку малого і середнього бізнесу в Криму було виділено бюджетних 180 млн рублів (близько 3 млн доларів США), які проходили через три фонди. Правда, результати їх діяльності не можна назвати разючими. Фонд мікрофінансування підприємництва Республіки Крим надав мікропозики на пільгових умовах (під 10%) 77 підприємцям на суму в 45 млн рублів (у середньому по 0,5 млн рублів на одного). половину з виділених коштів (від 180 млн руб.) спрямували до Кримського державного фонду підтримки підприємництва не для фінансування потреб малого та середнього бізнесу, а для надання консультаційних (! – авт.) та освітніх (! – авт.) послуг [4].

У лютому 2015 року підприємець Олег Зубков писав: «Значно збільшився фіскальний гніт на підприємства і підприємців. Уже роботи поліції і прокуратури виявилось замало, з'явилися нові, незрозумілі, структури слідчих управлінь, комітетів з назвами «одна страшніша за іншу». Зросли штрафні санкції щодо українських у тисячі і десятки тисяч разів» [7].

Історик і політолог із Криму Олена Сергеева зауважила: «Загалом доля кримського бізнесу вельми сумна – місцевих підприємців активно витісняють вихідці з материка, виконуючи план із заміни населення на півострові. Стосовно тих, хто не згоден із такою ситуацією, використовують масу різноманітних засобів – від банальних перевірок до демонтажу їхніх кіосків або кафе. Найбільш активні представники бізнесу вважають, що краще покинути малу батьківщину і спробувати налагодити справу вже на материковій Україні, менш підприємливі – їдуть на заробітки в Росію, а зовсім зневірені – підпалюють себе на набережній Ялти» [8]. Але Росії на це наплювати: їй потрібні покірні холопи, а не ті, кому є що втрачати, крім ланцюгів [4]. І як підсумок поточного стану малого та середнього бізнесу в Криму підтримуємо висновок тієї ж Олени Сергеевої: «Анексія Криму завдала найбільш істотного удару по малому бізнесу (! – авт.), який не тільки приносив до бюджетів близько 20% коштів, а й надавав можливості працевлаштування для третини (! – авт.) населення. Тепер число підприємців скорочується, магазини й офіси або передають під контроль нових господарів – росіян, або взагалі закривають» [4].

Як вплинула така ситуація на загальний економічний стан у Криму? Шукати цифрові показники в економічній і фінансовій статистиці РФ безнадійно, бо вона занадто завуальована. Але якщо приховати підсумкові показники фінансово-економічного становища економічно активного населення цілком можливо, то, на наш погляд, є інший бік того ж явища, що не менш адекватно відображає наслідки колапсу малого та середнього бізнесу за чотири роки окупаційного режиму в Криму. Існують цілком об'єктивні інші показники, що безпосередньо висвітлюють зміни у стані соціальної якості та рівня життя того самого бізнесово-активного населення. Навіть не підозрюючи про це, узагальнив та оприлюднив такі показники Ігор Гундаров – доктор медичних наук, кандидат філософських наук, професор, головний спеціаліст Інституту лідерства в управлінні охороною здоров'я 1-го МГМУ ім. І. М. Сеченова; професор кафедри невиробничої сфери та соціальних технологій Академії праці і соціальних відносин [9].

Наведемо інформацію, яку виклав І. О. Гундаров, стверджуючи, що джерелом представлених даних слугували офіційні публікації Росстату.

«За чотири роки (2014–2017 рр.) кількість надлишково померлих у Криму порівняно з рівнем 2013 року перевищила 9,4 тис. осіб. ЦЕ ТІ, ХТО ЗАРАЗ ПОВИННІ БУТИ ЖИВИМИ (виділення наше). Для порівняння: військові втрати в Донецьку, Луганську і на південному сході України за цей час становлять близько 10 тис. осіб» [9]. Це також ті, хто зараз повинні бути живими.

«Зростання смертності мало епідемічний характер по всій території Криму. У містах приріст смертності становив: у Феодосії – 13%, Сімферополі – 12%, Євпаторії – 6%, Ялті – 5%. Гіпотеза про відстрочені дії негативних умов перебування в складі України не підтверджується. З 2005 по 2013 рік смертність як у материковій Україні, так і в Автономній Республіці Крим, і в Російській Федерації безперервно знижувалася. Медичні чинники ризику (куріння, ожиріння, підвищений холестерин крові, артеріальна гіпертензія, зловживання алкоголем) не вплинули на те, що сталося. Їх ефект накопичується роками і миттєво не змінюється. Тим більше, що швидше за всіх збільшилася кількість захворювань не системи кровообігу, а органів травлення і дихання. Летальність від отруєнь алкоголем навіть знизилася» [9].

«Уперше за історію демографії швидкість зростання жіночої смертності перевищила чоловічу» [9]. Нагадуємо, ідеться про Крим упродовж 2014–2017 рр.

Також І. О. Гундаров наводить показники «моральної статистики». «2015 року злочинність у Криму збільшилася на 53%, у Севастополі – на 45%. Тоді як за рік до цього (2014 р.) вона знизилася. Найбільший підйом мали економічні злочини – на 143% (!), зокрема вимагання – на 70%, крадіжки – на 32%, грабежі – на 11%, хуліганство – на 29%. Усе це свідчить про зубожіння населення і вульгаризацію соціальних відносин. За твердженням начальника Севастопольського управління МВС, «у нас зростає кількість злочинів за рахунок того, що зростає кількість безробітних. Роботи немає, а жити хочеться». Дві третини осіб, що скоїли злочин, не мали постійного джерела доходу. Зростання озлобленості й агресивності призвело до збільшення тяжких і особливо тяжких злочинів на 123%, зокрема вбивств – на 53%, розбоїв – на 48%, тяжких тілесних ушкоджень – на 25%» [9].

«Число розлучень збільшилося на 200%. Вал накопичення психосоціальних проблем привів до зниження народжуваності. Через це швидкість депопуляції (вимирання) населення збільшилася в 2,2 рази порівняно з 2012 роком – від 1,4 до 3,1%» [9]. Це все про Крим 2014–2017 років.

Вимушене насильницьке згорання малого та середнього бізнесу в Криму внаслідок російської окупації призвело до економічної та політичної ізоляції Криму й катастрофічних соціальних наслідків упродовж 2014–2017 років.

Висновки. *По-перше.* Підприємницький колапс у сфері малого та середнього підприємництва хоч і локальна, але дуже небезпечна загроза соціальній, економічній та особисто-життєвій безпеці задіяного в ньому безпосередньо та пов'язаного з ним опосередковано населення. Небезпека такого колапсу, на жаль, перебуває в одній площині з небезпекою бойових дій, а у відносному показнику навіть перевершує смертність від повномасштабних «гарячих» воєнних зіткнень.

По-друге. Саме на стадії демпферного розвитку малого та середнього підприємництва (бізнесу) чи то насильницьке, чи то будь-яке «випадкове», чи «неочікуване» згорання його призводить до негативних суспільних наслідків, притаманних, як уважали до тепер, лише військовим бойовим діям.

Література:

1. Постанова Верховної Ради Автономної Республіки Крим від 26.12.2012 р. № 1070-6/12 «О Программе развития малого и среднего предпринимательства в Автономной Республике Крым на 2013–2014 годы». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/krym/show/rb1070002-12> (дата звернення 11.05.2019).
2. О деятельности малых предприятий Республики Крым в январе-июне 2016 года. URL: http://crimea.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_ts/crimea/resources/10231b004e1fd6a298cefb0d534aab22/O+деятельности+малых+предприятий+Республики+Крым+в+январе-июне+2016+года.pdf (дата звернення 11.05.2019).
3. Предпринимательство в Крыму. URL: <https://spmag.ru/articles/predprinimatelstvo-v-krymu> (дата звернення 27.04.2019).
4. Крым: великий исход малого бизнеса. URL: <https://ru.krymr.com/a/28000325.html> (дата звернення 11.05.2019).
5. Правозащитница: «Предприниматели в Крыму не могут защитить свои права перед властью». URL: <https://ru.krymr.com/a/27970118.html> (дата звернення 11.05.2019).
6. На всех не хватает. URL: <https://rg.ru/2018/03/13/reg-ufo/v-krymu-slozhilsia-deficit-kreditnyh-resursov-dliamalogo-biznesa.html> (дата звернення 11.05.2019).
7. 10 плюсов и 10 минусов, которые ощутил Крым и крымчане, спустя год после референдума. URL: <http://olegzubkov.blogspot.com/2015/02/10-10.html> (дата звернення 11.05.2019).
8. Старик без «Хоттабыча». Кто довел ялтинца до самосожжения? URL: <https://ru.krymr.com/a/27968638.html> (дата звернення 27.04.2019).
9. О росте смертности в Республике Крым. URL: http://www.ng.ru/kartblansh/2017-09-28/3_7083_kartblansh.html (дата звернення 11.05.2019).